

УДК 347.53

В. В. Васильєв**РЕАЛІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ ПРАВА НА КОМПЕНСАЦІЮ
ДЕРЖАВОЮ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Визначено фактори, які негативно впливають на забезпечення у судово-му процесі прав потерпілих від кримінальних правопорушень. До впровадження у вітчизняне законодавство спеціального закону про відшкодування (компенсацію) державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, запропоновано застосовувати судами такі оперативні засоби подолання законодавчих прогалин, як аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування правових норм, а також урахування норм міжнародного права.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, потерпілий, компенсація шкоди, механізм захисту.

Актуальність дослідження. Людина, яка потерпіла від посягання на своє життя, здоров'я, честь і гідність, а також на належне їй майно, потребує правового й соціального захисту, майнової та моральної підтримки. Конституцією України передбачено обов'язок держави щодо захисту людини, утвердження і забезпечення її прав та свобод.

На сучасному етапі юристи та правозахисники одностайні у своїй думці: для слідчої та судової систем підозрюваний або обвинувачений у злочині набагато «цікавіший» і зрозуміліший, ніж потерпілий. Під час узагальнення судової практики подібних висновків дійшов і Верховний Суд України, зазначивши, що у чинному законодавстві України основну увагу приділено захисту прав та інтересів не потерпілого, а підозрюваного, обвинуваченого, а також підсудного, якому може бути призначене покарання за вчинений злочин. У Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 р.) порушено проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви – з іншого. Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено ті напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поведіння із зазначеними особами, визначено основні стандарти, згідно з якими потрібно оцінювати законодавство та практику його застосування [1].

Аналіз чинного законодавства та правозастосовної практики України з точки зору їх відповідності цим стандартам свідчить про необхідність посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів, оскільки безправність жертв злочинів завдає непоправної

шкоди репутації нашої країни в очах світової громадськості, породжує правовий нігілізм у суспільстві, сприяє зростанню випадків самосуду. Справедливим у цьому аспекті виглядає зауваження професора М. І. Коржанського, який велику увагу приділяв досліджуваній проблемі. Аналізуючи положення чинного Кримінального кодексу України, він цілком справедливо визначає цей закон як караючий, а не захисний, тобто звернений лише до злочинця, про потерпілого та його захист в ньому майже не згадується [2, с. 144].

Своєчасність такої позиції є очевидною, оскільки сучасні події в Україні, зруйновані житлові квартали та інфраструктура значної частини міст, сіл і селищ Луганської та Донецької областей вимагають від держави нагальних дій щодо вироблення ефективних засобів поновлення порушених прав мирних громадян, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати їм можливість отримати відповідну компенсацію від держави. Зважаючи на це, актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юриспруденції про необхідність гарантій майнових прав потерпілих від кримінальних правопорушень свого часу зазначали багато дослідників проблем кримінального та кримінально-процесуального права: М. І. Гошовський, А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський, О. П. Кучинська, В. Т. Нор, Т. І. Присяжнюк та ін. На сучасному етапі можна констатувати про зростання наукового інтересу до цієї тематики, у наукових виданнях все частіше порушуються проблеми належного забезпечення прав потерпілих осіб від різного роду злочинів. Серед останніх дисертаційних напрацювань, присвячених цьому питанню, можна виділити такі роботи російських вчених, як «Цивільно-правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочинами: історичний і порівняльно-правовий аналіз» (В. Е. Козацька, 2009 р.); «Захист жертв злочинів» (М. А. Мусаєв, 2012 р.), «Компенсація моральної шкоди жертвам тероризму» (М. І. Копік, 2014 р.). В Україні перша кандидатська дисертація на тему «Відшкодування шкоди фізичній особі, що потерпіла від злочину, за цивільним законодавством України» була захищена Д. Ф. Плачковим (2008 р.). Проте й до сьогодні більшість нагальних проблем, пов'язаних із реалізацією фізичними особами права на компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, залишаються невирішеними.

Метою цієї статті є визначення тенденцій та механізмів для ефективного поновлення порушених прав осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1177 Цивільного кодексу України шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету

України у випадках та порядку, передбачених законом [3]. Майже аналогічна норма міститься і в Кримінальному процесуальному кодексі України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 127 КПК України підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Згідно з ч. 2 цієї статті шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. За ч. 3 ст. 127 КПК України шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [4].

Слід зазначити, що законом України від 16.05.2013 № 245-VII у зв'язку з приведенням законодавства у відповідність із КПК України ст. 1177 ЦК України зазнала певних змін. Редакція раніше чинної статті безпосередньо передбачала умови відповідальності держави за таку шкоду: коли не було встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона виявилася неплатоспроможною. Аналогічні підстави з приводу відшкодування державою шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, натовість залишилися збереженими у ст. 1207 ЦК України [3].

Проте норми цивільного законодавства, як власне і норми кримінально-процесуального законодавства, прямо не визначають особливостей компенсації державою такої шкоди, в окремих частинах названих статей лише зазначається, що випадки та порядок компенсації державою шкоди мають встановлюватися законом.

Подібні відсылні норми можна віднайти і в інших нормативних актах. Так, відповідно до ст. 19 закону України «Про боротьбу з тероризмом» відшкодування шкоди, завданої громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими завдано шкоду, в порядку, встановленому законом. Відшкодування шкоди, завданої організації, підприємству або установі терористичним актом, провадиться в порядку, визначеному законом [5].

Отже, фактично закріпивши гарантії компенсації прав потерпілої особи від кримінальних правопорушень, держава не встановила механізму отримання таких компенсацій, а отже, права зазначених осіб сьогодні в Україні залишаються незахищеними.

Так, узагальнюючи статистичні дані за період дії КК України 2001 р. щодо компенсації завданої злочином шкоди, можна побачити маловтішні показники. В Україні в більше 60 % випадків вчиненим злочином була завдана майнова шкода, у 30 % – фізична, у більше ніж

50 % – моральна [6]. Лише в 25–30 % випадків майнова шкода була відшкодована повністю, в 11 % – частково і в більше ніж 60 % випадків – не відшкодована взагалі. Не останню роль у цьому відіграє недосконалість (а по суті – байдужість) вітчизняного законодавця щодо впровадження дієвих механізмів компенсації потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Слід зазначити, що протягом останніх шести років Україна увійшла у п'ятірку країн, проти яких подано найбільшу кількість позовів до Європейського суду з прав людини від громадян, що опинилися потерпілими двічі, – безпосередньо від злочину і від бездіяльності держави щодо захисту їхніх прав.

Як зазначив Верховний Суд України, факторами, які негативно впливають на забезпечення прав потерпілих у судовому процесі, є, з одного боку, недостатня правова обізнаність цих осіб, відсутність у них коштів на оплату послуг захисників, а з іншого – пасивне ставлення окремих державних обвинувачів до захисту зазначених прав. Значно ускладнює реалізацію потерпілими своїх прав під час судового розгляду також неякісне проведення досудового слідства. Найбільш гострою та соціально значущою залишається проблема відшкодування потерпілим майнової, моральної та фізичної шкоди, якої вони зазнали внаслідок вчинення злочину. Потерпілі розраховують на ефективні дії держави щодо забезпечення їхніх прав. Але органи досудового слідства часом формально ставляться до виконання такої процесуальної дії, як визнання потерпілого цивільним позивачем відповідно до ст. 28 КПК України, вони не завжди з'ясовують у повному обсязі суми позовних вимог та обґрунтованість останніх, вид завданої шкоди. Деякі слідчі переконують потерпілих не заявляти цивільний позов у ході слідства, а зробити це під час розгляду справи в суді. З урахуванням того, що потерпілі, як правило, не обізнані з положеннями закону і при цьому досить рідко запрошують захисників для участі в судовому процесі, їхні права та законні інтереси, особливо в частині відшкодування завданої злочинною шкоди, у багатьох випадках залишаються зовсім незахищеними. Слідчі також дуже рідко пропонують обвинуваченим добровільно відшкодувати завданий потерпілому збиток або усунути заподіяну йому шкоду, що є обставиною, яка пом'якшує покарання [1].

І все ж, наголосив Верховний Суд України, основна причина ненаалежного забезпечення права потерпілого на відшкодування завданої йому шкоди полягає не стільки в бездушному та непрофесійному ставленні до цього учасника процесу працівників органів досудового слідства, скільки у відсутності чіткого законодавчого механізму реалізації зазначеного права, а також наукових методик визначення грошових еквівалентів такої шкоди [1].

На жаль, така ситуація підтверджуються й наявною судовою практикою, аналіз якої беззаперечно засвідчує попередні міркування.

Так, у рішеннях численних судових справ, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень і подані проти держави, односторонньо відмовлено у задоволенні позовних вимог, оскільки «спеціального закону, який би визначав умови та порядок відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину, не прийнято, а законами України про Державний бюджет за відповідні роки та до теперішнього часу видатки держави на відшкодування зазначеної шкоди також не передбачені» [7–11].

Незважаючи на такі правові прогалини, існує думка, що на сьогодні передбачені всі правові механізми, щоб потерпілий міг звернутися до держави з позовом про відшкодування шкоди, якщо йому ця шкода не була відшкодована підсудним. Зокрема, К. Пейчев, зважаючи на норми прямої дії Конституції України, які закріплюють принцип верховенства права, зауважує, що звертатися до суду можна лише на підставі Конституції. Крім того, практика Європейського суду наголошує, що відсутність грошей у державному бюджеті не є підставою для відмови в позові. На його думку, «... державі необхідно брати кредит у банку і відшкодовувати шкоду потерпілому, – вона ж задекларувала це у ЦК України! Або державі слід виділити гроші з іншої статті витрат бюджету. До речі, за таким принципом свого часу з держави було стягнуто відшкодування ПДВ, позивачі у цій справі дійшли до Європейського суду» [6]. Як вважає автор, можна ініціювати хоча б кілька таких показових процесів, допомогти потерпілим у найбільш «кричущих» випадках. А потім цим второваним шляхом підуть й інші.

У цьому аспекті досить доречним є і зауваження Верховного Суду України, який, даючи правову оцінку належності обраного зацікавленою особою способу захисту порушеного права, зазначив, що зрештою ефективний засіб має забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування. Враховуючи положення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, передбачених Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені у правовій системі тієї чи іншої країни, Суд зазначив, що пріоритет міжнародного договору за наявності колізій з внутрішнім законодавством надає судам України досить широкі повноваження у разі обрання джерела права для вирішення конкретного спору [12].

Компенсаційна відповідальність держави перед потерпілими (хоча і обмежена насильницькими злочинами) є основним положенням Європейської конвенції «Щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів» (1983 р.) [13]. Слід зазначити, що цією Конвенцією та Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 р.) закладено правовий фундамент

для відповідного провадження судочинства щодо цієї категорії осіб. Саме з вирішенням проблем особи, потерпілої від злочину, встановлюється правова справедливість. На думку Т. А. Сироїд, зазначені правові документи є тими стандартами, яких повинні дотримуватися судові і правоохоронні органи на національному рівні [14, с. 25].

Як справедливо зазначав В. Д. Паліюк, одним із способів виправлення «неякісного» законодавства уже в процесі судового розгляду є обов'язок судів використовувати оперативні засоби подолання таких прогалин, а саме аналогію закону, аналогію права, субсидіарне застосування правових норм, а також врахування «примату норм міжнародного права». Тобто у разі «неякісного» українського законодавства, наприклад, за його невідповідності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та за наявності у ньому правових прогалин суди зобов'язані застосовувати відповідні положення Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини. При чому, на думку науковця, подолання «неякісного» українського законодавства судами загальної юрисдикції України під час розгляду справ – це професійний обов'язок кожного судді, а не його право, як інколи помилково вважають [15, с. 102].

Підтримуючи зазначений погляд та розвиваючи положення, висловлені Верховним Судом України з приводу впровадження судами ефективних засобів забезпечення поновлення порушених прав, судам України під час розгляду справ про компенсацію державою завданої кримінальним правопорушенням шкоди слід застосовувати аналогію закону, аналогію права, а також враховувати практику Європейського суду з прав людини у подібних справах.

В результаті запропонованого дослідження можна дійти таких **висновків**: 1) діючи на сьогодні в Україні регламентація захисту прав та інтересів особи, потерпілої від злочину, і практика правозастосовчих органів у цій сфері свідчать, що цей захист є малоефективним і не дозволяє повною мірою відновити порушені права особи; 2) гарантований рівень такого захисту залежить від якнайшвидшого впровадження у законодавство України відповідних юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями; 3) до впровадження таких механізмів у вітчизняне законодавство судам під час розгляду позовів про компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слід застосовувати аналогію закону, аналогію права, субсидіарне застосування правових норм, а також враховувати норми міжнародного права.

Беручи до уваги прагнення України до входження у міжнародні структури щодо захисту прав людини і пов'язане з цим реформування національного законодавства, існує необхідність подальшого наукового осмислення міжнародно-правових норм і механізмів щодо захисту прав жертв злочинів із метою створення цілісної концепції

захисту цієї категорії осіб як невід'ємної складової загальної системи забезпечення прав людини.

Список використаних джерел: 1. Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/13048CC55C16416FC2257B7C003862E0>. 2. Коржанский М. И. Проблемы криминального права : монография / М. И. Коржанский. – Днепропетровск. : Юрид. акад. МВД, 2003. – С. 144–150. 3. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 5. Про боротьбу з тероризмом : закон України від 20.03.2003 № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>. 6. Буяковская Т. В. Для украинской Фемиды преступник интереснее, чем потерпевший [Електронний ресурс] / Т. В. Буяковская. – Режим доступу: <http://lenta.com.ua/571900.html>. 7. Справа № 2-161/08 від 07.05.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1839228>. 8. Справа № 2-133 1/10 від 11.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7864563>. 9. Справа № 2-118/11 від 31.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15245267>. 10. Справа № 1212/3405/12 від 10.10.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34013247>. 11. Справа № 726/2521/13-ц від 24.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38274731>. 12. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/6af1eba6df621dedc2257ce60053ffc3/\\$FILE/Аналіз - ст.16 ЦК.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/6af1eba6df621dedc2257ce60053ffc3/$FILE/Аналіз - ст.16 ЦК.doc). 13. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319. – Назва верх. частини екрана. 14. Сыроед Т. Международно-правовая защита жертв преступлений / Т. Сыроед // Бизнес Информ. – 1998. – № 21–22. – С. 24–27. 15. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства (цивільно-правовий аспект) / В. П. Паліюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 5 (14). – С. 97–110.

Надійшла до редколегії 03.04.2015

Васильев В. В. Реализация физическим лицом права на компенсацию государством вреда, причинённого уголовным правонарушением

Определены факторы, которые негативно влияют на обеспечение в судебном процессе прав потерпевших от уголовных преступлений. До внедрения в

отечественное законодательство специального закона о возмещении (компенсации) государством вреда, причинённого уголовным правонарушением, предложено применять судами такие оперативные средства преодоления законодательных пробелов, как аналогия закона, аналогия права, субсидиарное применение правовых норм, а также учёт норм международного права.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, потерпевший, компенсация вреда, механизм защиты.

Vasiliev V. V. Realization by an individual the right on state compensation for damage caused by a criminal offence

The relevance of studying relations arising from damage caused by a criminal offence is stated; the factors that adversely affect the rights of victims of criminal offences in the trial are determined. In particular, the norms of civil law as well as the norms of criminal and procedural law do not define the features of state compensation of such damage; they only indicate that cases and the procedure of state compensation for damages should be established by law. Victims of crimes in Ukraine, in most cases do not receive compensation for damages caused by an offender or from the state in cases, when the crime remains unsolved, and in the event of the death or insolvency of the offender.

National legislation in terms of its compliance with the norms and principles of international and European law on compensation to the person, who suffered from a criminal offence, is analyzed. Concerning the implementation in national legislation of a special law for reimbursement (compensation) by state the damage caused by a criminal offence, it is offered for courts to use more effective means of redress during proceedings, including law analogy, analogy of law, as well as consideration of international law and practice of the European Court of Human Rights in similar cases.

Keywords: criminal offence, victim, compensation for damages, protection mechanism.

УДК 347.233.8

О. В. Мовчан

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ДИТИНИ НА ЖИТЛО

Розглянуто цивільно-правові способи захисту права власності дитини на житло. Виокремлено дві правові категорії у сфері захисту прав дитини: право батьків на захист дитини та право батьків на захист законних прав інтересів дитини. При розгляді способів захисту права власності дитини на житло зазначено, що способи захисту права власності (як і інших речових прав) є складовою частиною способів захисту цивільних прав взагалі. Запропоновано закріпити у ст. 15 Цивільного кодексу України нову правову категорію – «захист прав дитини на власність та житло».

Ключові слова: дитина, житло, власність, способи захисту, цивільно-правовий захист.

© Мовчан О. В., 2015